

EGY SZÖVEGMONDAT HÁTTERE

BÜKY LÁSZLÓ

E dolgozat egy lexematikus eljáráson alapuló szövegelemzés része. Az eljárás azt jelenti, hogy egy költemény szavainak a költő összes verseiben való konkordanciának szemantikai segítségével értelmezem a költeményt mint szövegművet. – A költemény Füst Milántól való: *Szellemek utcája (Összes versei, Budapest, 1969, 13–14)*. A következőkben a vers első mondatának vizsgálatából mutatok be részletet.

*

Minden ellenemre van – ez az első mondat, s a benne lévő szavaknak az ÉrtSz.-ben a következő jelentésleírások felelnek meg.

minden „II. névm, ált, tőszám-i (fn-i)...

3. (gyak. költ) A körülöttünk levő világ, tárgyak, élőlények együtt. a. A beszélőnek v. a szóban forgónak szűkebb v. közvetlen fizikai és társadalmi környezete.”

ellenére „II. hsz (szragos és hat-ragos) *ellenemre*..

A személyraggal megjelölt v. az előzményekből ismert személy v. közösség tetszése, kedve, kívánsága, szándéka ellen.”

van „V. (hat-val) < A létezés állapotának meghatározására. >

Tehát ezek a jelentésleírások érvényesülnek a vers első mondatában. E megállapításomban „mondat”-on a grammatikai szabályok által létrehozható, szabályos alakulat értendő, vagyis a rendszermondat, amely megfelelő szituációba helyezve szövegmondatává válik. Az így felfogott „...mondat jelentése a lexémák szótári jelentésének kapcsolatából (és csak ezekből) áll elő” – írja Károly Sándor (1980–1981: 53). A *Minden ellenemre van* szövegmondat, hiszen azok a tényállások, amelyeknek nyomán az olvasó, a befogadó költői szövegműnek értékeli a költeményt, egy szituációba helyezik, s e szituáció folytán értelmezi a befogadó a szövegművet és egységeit. Persze nem csupán olvasva, hanem hallgatva is eljuthat valaki egy vershez, ebben az esetben a vers felolvasása révén, a fonémák és a prozodémák sora a hangzás szintjén ad össze egy mondatot, amelynek azután érvényesülhet jelentésbeli szintje. Egy költeményt valamely fölolvadásban, még inkább művészi előadásban hallva tulajdonképpen a hallgató, a befogadó egy megnyilatkozás részese lesz. A beszélt nyelvben a megnyilatkozások vizsgálata viszonylag új keletű s némileg kidolgozatlan is, vö. Németh T. Enikő (1991), Wacha Imre (1991: 650–4). A

felolvasó vagy az előadó többé-kevésbé tudatosan törekszik arra, hogy megteremtse a megnyilatkozásokra vonatkozó jellemző tulajdonságokat. A testi mivoltában is jelen levő előadó egy lehetséges kommunikációs eseményt valósít meg, egy olyat, amelynek valóságosan a költő által leírt nyelvi anyaga van meg mindössze. Ebben a nyelvi anyagban többnyire a szó hagyományos értelmében szabályos mondatok vannak. Ezek, mint említettem, mégsem tarthatók csupán rendszermondatoknak, mégpedig éppen azért nem, mert egy költemény részei. A befogadó tudomásul véve a tényt, hogy költői szövegművel van dolga, egyszersmind a szituáció konkrétságát veszi tudomásul, amely konkrétság nem a rendszermondatok sajátja, s a szövegmű többi részéhez való kapcsolat nyomán elfogadja lehetséges megnyilatkozásnak a versmondást. A lehetséges megnyilatkozás és a lehetséges kommunikációs esemény akként értendő „lehetséges”-nek, amiként a „lehetséges” az irodalmi műértelmezésben használatos. Eszerint az irodalmi mű befogadójának „...a teljes jelanyag felmérésével kell megtalálnia/megalkotnia azokat az elvont szabályszerűségeket, amelyek a szövegvilágok modellstruktúráját meghatározzák. A modellstruktúra, mivel egy szabályrendszer alapján generálható, jól formált, absztrakt eseménysor.. A modellstruktúra segítségével explikált szövegvilágot, amely ebben az értelemben modellje vagy interpretációja az absztrakt modellstruktúrának, irodalmi lehetséges világnak nevezzük” (Csúri Károly 1987: 289). A Csúri említette teljes jelanyagba tartoznak természetesen a (szöveg)mű szövegmondatai, illetőleg lehetséges megnyilatkozásai. Egy költemény szinte eleve egy lehetséges megnyilatkozás, lényegében és gyakorta annak is készül. Szövegmondatai lehetnek rendszermondatok. Ez az állapot esetleg el is fedi a tényt, hogy a szövegmondatok ezen a síkon a fő építőelemek, s mindkét mondat, tudniillik a szöveg- és a rendszermondat meglétét eltakarhatja némileg a szövegmű felolvasása, illetőleg művészi előadása, amely tulajdonképpen a végtelen számú lehetőségek közül mindig egy lehetséges megnyilatkozást hoz létre. A mondatjelentés viszonylagos állandóságával ez nincs ellentétben, a mondat hírtartalma változatlanul továbbítható nemzedékeken vagy műveltségeken át. – Röviden szólva vissza kell térnünk arra, hogy a költemény eleve egy lehetséges megnyilatkozás, e megállapításom akkor igaz, ha a megnyilatkozás tulajdonságait figyelembe vesszük a hangzásnak, a jelentésnek, a morfoszintaktikai szerkezetnek, az aktuális tagolásnak, a lokúciónak és az indexikális információnak a szintjén, hogy a Károly által említetteket soroljuk. Az indexikális szint a megnyilatkozásban prozódiai és paralingvisztikai elemekkel létezik és van jelen. A mondatnál ezekről nem beszélhetünk ugyan, a költemények írói azonban az írásbeliség adta különféle lehetőségekkel, az ún. látható nyelv jelenségeivel segíthetnek magukon, l. Zolnai Béla (1926), Horányi Özséb (1976), Fónagy Iván (1977: 123–43).

Minthogy a rendszermondat jelentése a benne lévő lexémák szótári jelentésének kapcsolatából (és csak ezekből) adódik, tulajdonképpen a fentebb kiírt jelentések nem a rendszermondat szavaira, hanem a költeménybe mint szituációba helyezett textus szövegmondatának szavaira vonatkoznak. Ezt közvetve, de jól mutatják a szótárban azok a jelentésleírások, amelyek közül a szóban forgókat kiemeltem. Az ún. szótári jelentéseket, dolgozatunkban az ÉrtSz. -belieket vizsgálatom gyakorlata miatt használom. „A nyelvi jelnek annyi jelentése van, ahány környezettípusa lehetséges a szövegben” – írja Károly Sándor (1970: 22). Voltaképpen a szótárírók a környezettípusokat veszik figyelembe, ezek alapján készítik el a jelentésleírásokat, ami természetesen nem jelenti ezeknek teljességét és tökéletességét sem. A különböző szintaktikai környezetek valamely szónak más-más lehetséges szemantikai mezőkapcsolatát valósítják meg, más-más mellékértelmét állítják előtérbe (l. Károly i. m. 222). Ilyeténképpen a szótárakban található jelentés(ek) az egyes, a leggyakoribb szituációkban és szintaktikai környezetben szokásos jelentés. Természetesen a rendszermondatok szintjén üres morfémák is előfordulhatnak, melyek szövegmondatban és megnyilatkozásban viszont referenciális jelentéssel vannak jelen. Az ilyesféle morfémák jelentésleírása általában gondot is szokott jelenteni a szótárírásban és másutt is, vö. Martinkó András (1966: 149–50), Dienes Dóra (1978), M. Korchmáros Valéria (1975–76: 321–60).

A megnyilatkozásnak, illetőleg a szövegnek a megértése a befogadó részéről összefügg azzal, hogy, mint Hannes Rieser (1982: 103) írja, „...a beszélőknek tudvalevőleg vannak bizonyos várakozásai és hipotézisei a dolgok szerkezetét, viselkedését, tulajdonságait, valamint a kontextusokban végbemenő események lefolyását illetően. ...A kontextusok és hátterek közti különbségtételt többé-kevésbé önkényesen kell megtenni. Úgy vélem, a »lehetséges világok« elnevezésű, nehezen megfogható entitásokat rendezett párokon keresztül kell bevezetni, amelyek egy kontextusból és egy adekvát háttérből állanak. Ez valóságserűbbé tehetné őket”. Rieser szerint a kontextusok holisztikus egységek, s a kontextusokban a dolgok viselkedésére vonatkozó magyarázatok a mindennapi általános ismeretekre támaszkodnak, ezek némelykor nem elégségesek. Ilyenkor „...bonyolult instrumentúriumokra, empirikus teóriákra stb. lehet szükségünk...” (uo.). Minderre azért érdemes kitérni, mert a rendszermondatoknak a szituációba kerülésével a szövegmondat, illetőleg a megnyilatkozás a kommunikációs esemény során végül is csupán akkor jelent valamit, ha a befogadó tudja vagy a befogadás közben rájön, hogy melyek azok a közös ismeretek, amelyekre a nyelvi közlemény gondolati háttére épül. E közös (elő)ismeretek nélkül a megértés aligha valósul meg, illetőleg mást ért(het) a befogadó, mint amit a szövegalkotó tulajdonképpen közölni kívánt. Természetesen a

szövegalkotó mindezt figyelembe veheti, vagy figyelmen kívül is hagyhatja. Így többféleképpen értelmezhető szövegmű jöhet létre, minthogy a befogadó többféle előismeret alapján értelmezi magát a situációt és az egyes megnyilatkozásokat is. Teun A. van Dijk (1982: 66) arra hívja föl a figyelmet, hogy a közös ismereteket jelentő tudás bizonyos fogalmi rendszerekbe szerveződik, amely rendszereket a tudáskeretek, a frame-k fognak össze valamely műveltségben. Így alakulnak az egyes műveltségekben konvencionális természetű karakterisztikus, illetőleg tipikus tudásegységek az egyes fogalmak körül. Van Dijk maga sem tartja teljesen pontosnak a fogalomnak és a fogalmi tudás keretszerű megszervezettségének elkülönítettségét, pragmatikai vizsgálódása során azonban jól tudja alkalmazni a különbségtételt az idézett tanulmányában.

Kanyó Zoltán (1973: 42) azt írja: „Én és te első megközelítésben.. a következőképpen definiálható: »argumentum + adó, ill. vevő pragmatikai jelöltség«”. E logikai argumentumokat, másként mondvá univerzális változókat Kanyó szerint a mondatban általánosan vagy egzisztenciálisan tételezzük fel megfelelő operátorok segítségével. „A beszédmódot a szöveg mélystruktúrájában levő alkotóelemek pragmatikai szempontból sajátos artikulációja határozza meg.. az irodalmi szövegek is a beszédmódokban szerveződnek, s a beszédmódok szerinti felosztás magyarázatot ad az irodalmi szövegek műfaji különbségeire” (i. m. 50–1). A pragmatikai megértés végül is a tudáskeret aktuálisan, a szituációnak megfelelő (elő)ismeretekkel valósul meg. Esetünkben a „költészet” az általános tudáskeret, amelyet mint olyat kell ismernie a befogadónak. Természetesen lehetséges olyan szélsőséges helyzet is, amelyben a befogadó (még) nem találkozott a „költészet”-tel. Persze meglehetősen nehéz a költészetet mint tudáskeretet leírni, egyszerűsíti a dolgot, ha leírási kísérlet helyett egy, bizonyos közmegállapodáson nyugvó összefoglalásra hagyatkozunk, például egy enciklopédia- vagy lexikoncikkre l. Szerdahelyi István (1979). Azt nemigen tudhatjuk, hogy valamely olvasó, befogadó miféle tényleges ismeretekkel rendelkezik, az általános tudáskeretből mennyit és hogyan képes hasznosítani. S e tekintetben maga a tudományos kutatás sincs könnyebb helyzetben, hiszen a kutatási folyamat is egy befogadónak, a kutatónak efféle ismeretei alapján történik, így természetesen a megállapítások is ezekről függenek. Mint minden tudományos eljárásban, ebben is a nehézségeket az hidalhatja át, hogy a vizsgálat mások által ellenőrizhető és az alkalmazott módszerrel mások által megismételhető.

Valamely mondat jelentése nem csupán a benne levő elemeknek a szemantikai jegyekkel megragadható jelentéséből áll. Ehhez az explicit jelentéshez szemantikai vagy logikai szempontból az is hozzátartozik, ami magából az explicit jelentésből következik. Ezeknek a jelentéshalmazoknak a figyelembevételét az antik logikákban és retorikákban

már Arisztotelész idejében az enthinéma fogalmában láthatjuk. A mai jelentésemleletek az preszuppozíciók fogalmának kidolgozásával tették szemantikai, logikai és pragmatikai tekintetben elkülöníthetővé a mondat jelentéséhez tartozó következményeket. „A szemantikai (logikai) és pragmatikai előfeltevés-fogalom közötti döntő különbség az, hogy amíg az előbbinél az előfeltevés reláció két mondat (kijelentés) közötti kapcsolat, addig az utóbbi esetben – írja Kiefer Ferenc (1983: 44) – az előfeltevés a beszélőnek [saját] megnyilatkozásaihoz való viszonyairól van szó”. A megnyilatkozás során a beszélő, az író bizonyos dolgokat feltételez, ez pragmatikai viszony (vö. Péter Mihály 1986: 8–9). A valamely megnyilatkozáshoz kapcsolódó ismeretek halmaza pragmatikai ismereteknek nevezhető. A befogadó, az olvasó bizonyos ppragmatikai szokásrendszer birtokában képes egy megnyilatkozásból következtetéseket levonni, e következtetéseket szokás pragmatikai implikátumoknak nevezni, 1. Kiefer i. m. 49–50. – Magának a megnyilatkozásnak mint beszédettnek illokúciós értéke van, a *Minden ellenemre* van-nak az illokúciós jelentése állítás. Kis Pintér (1983: 154) „megfellebezhetetlen ténymegállapítás”-nak tartja a verset kezdő, illetőleg az egyúttal versciklust is indító mondatot. A költő szövegében ezt az állítást ténymegállapítás gyanánt az igazságértéke szempontjából is tanulmányozhatjuk, ám csupán mint egy költemény lehetséges világához tartozó állítást, amely egyébként a való világban is lehet éppenséggel igaz vagy hamis. Ámbár ezekre a kérdésekre talán nem is érdemes kitérni, minthogy nem kívánok a logikai előfeltevésekkel foglalkozni, miként azzal sem, hogy a tárgyalandó versben mi a tárgyi igazság, s mi nem az (esetleg). Az efféle kérdéseknek meglehetősen teret szentel Elekfi László (1986: 239–79). Elekfi „az igazságértéknek mint logikai mondattani fogalomnak” (i. m. 238) boncolgatásával úgy foglalkozik, hogy lényegében a leíró nyelvtan különböző mondatfajtáira épít, s kevésbé a logikára. Ezzel kapcsolatosan érti bizonyos mértékig félre Roman Jakobsont, aki így ír: „Ahol a közlendővel szemben a poétikai funkcióé az elsőbbség, ott az előbbi kisebb-nagyobb mértékben elhomályosul, vagy ahogy azt Sir Philip Sidney *Defence of Poesie* [A költészet védelme] című művében megállapítja: »ami a költőt illeti, az sohasem állít semmit, következésképpen nem is hazudik soha.« Ennyiben [Jeremy] Bentham találó megfogalmazása szerint – »a költő fikciói nem vádolhatók az őszinteség hiányával« (Jakobson 1969a: 261). A poétikai funkció, amely a nyelvi kommunikáció egyik alaptényezője Jakobson fölfogásában, s így természetesen nem csupán a költői szövegműveket jellemzi, nos, e funkció néminemű túlsúlyának esetleges következménye az igazságértékre csupán úgy fogadható el, ha a költői művet egy lehetséges világban tartjuk érvényesnek, s magának a lehetséges világnak a tulajdonsága, hogy a benne zajló kommunikációs folyamat ilyen is lehet. – A *Minden ellenemre* van hiperbola jellegű állítás a költői

szövegmű lehetséges világában érvényes, a *Minden* szó ide megfelelő jelentését tulajdonképpen ennek alapján választottam ki az ÉrtSz. jelentései közül. Persze a *Minden* után következő szó (*ellenemre*) jelentésének megállapítását már az így kiválasztott jelentésű *Minden* lexéma is befolyásolja, illetőleg a *Minden* és az *ellenemre* a *van* jelentésének megállapítását irányította. Mindez még akkor is igaz pszicholingvisztikai szempontokat is figyelembe véve, ha tudjuk, hogy az *ellenemre van* szó szerkezet szinte önálló jelentésű, ekként kezeli és értelmezi például a PSz.: „~ *van* 'nem tetszik neki'” (*ellenére* I. szragos hsz a.). E jelenségeknek a nyelvi közlés lineáris volta az oka, ahogy De Saussure már jelezte: „A jel időben való folytonossága, amely össze van kötve az időben történő változással, az általános szemiotológia alapelve...” (Saussure 1968: 103). A nyelvi jel vagy jelkapcsolat egymásutániségát mindig figyelembe kell vennünk, szövegvizsgálatban különösen.

A *van* ige általában statikus szituációban szerepel „A statikus szituációk állapotokat, a dinamikus szituációk folyamatokat, cselekvéseket vagy eseményeket írnak le” – mondja Kiefer Ferenc (i. m. 150, vö. 163). E tekintetben aspektusbeli oppozícióban van a statikus és a dinamikus szituáció, maguk a szituációk egy bizonyos tényállás lehetséges kifejezései. Ennek alapján az aspektus Kiefer fölfogásában „a szituációk belső időstruktúrája” (i. m. 149), s a mondat tulajdonsága. A *Minden ellenemre van* mondat az aspektustartalma kapcsán bizonyos előfeltevést is eredményez, illetőleg indukál. Az az állapot nevezetesen, amelyről e mondat tájékoztat, egy bizonyos ideje áll fenn, jöllehet az ún. eseményidőre – a mondatban leírt állapot, helyzet bekövetkezésének időpontjára – nincs utalás. A referenciaidőre van, ez magának a megnyilatkozásnak *van* igéje szereplése kapcsán világos. A már korábban kiválasztott jelentés mellé ezért föltétlenül kívánczok az ÉrtSz.-ből a következő is mintegy ráértésszerűen: „III. <Időnek, időbeli jelenségnek v. folyamatnak a beszéd v. a szóban forgó esemény időpontjához való viszonyítására. > 2. <Esemény, cselekvés, állapot> korábban elkezdődött, s még nem fejeződött be, nem ért véget; tart.”

A költemény első szava, a *Minden* utaló értékű elem, s természetesen nem szöveg-szintaktikai szempontból forikus, hanem szemantikaiból. Erre a tulajdonságára a szónak a maga módján az ÉrtSz. is utal, hiszen a jelentésleírásban voltaképpen azt adja meg, hogy milyen vonatkozás, utalás érvényesül a *minden* használatakor, feltéve, hogy a jelentést fentebb jól választottam ki... A helyes kiválasztást valószínűsíti, hogy a szótár leír egy *mindennel elégedetlen* állandó szókapcsolatot, amely a *minden ellenére van* szerkesztménnyel rokon a *minden* szónak a szemantikai és pragmatikai fölhasználásában. A szótár

még bizonyos használatkörü eligazítást is ad, a szó használatát jobbra a költői nyelvben ismeri. — A *Minden* utalóértéke a versben attól is függ, hogy — a verscímtől most eltekintve — szövegkezdő szó. Ezért anaforikus szerepe magában a szövegműben szintaktikai vonatkozásban nemigen lehet, ám a szövegben megvalósuló lehetséges világban bizonyos exoforikus hatása van, vagyis kimutat, jobban mondva körülmutat, hogy mi az a 'minden'. (Az exofora mibenlétére l. William O. Hendricke 1976: 67.) A szöveg egyik jellemző tulajdonsága, hogy miként van megformálva a kezdete (és természetesen a befejezése), vö. J[urij] M. Lotman (1975: 57); Szabó Zoltán (1977: 174 kk.); Kanyó Zoltán (1979: 166–80). — A jel egyik alapvető tulajdonsága, hogy bizonyos mértékig önmagából kifelé utal, ki a világra vagy a lehetséges világra, vö. Antal László 1976: 5–14. Így tehát a Füst Milán-vers *Minden* szava sem csupán a(z általam) kiválasztott jelentésű, hanem „A létező v. elképzelhető v. lehetséges tárgyak, dolgok, események, cselekedetek mind, de nem egységként, hanem egyenként tekintve” jelentésű is, l. ÉrtSz. *minden* II. S még ezeken kívüli jelentések is némiképpen idevonhatók, így a szótárban még leírt II., 4. és 11., hiszen a *Minden ellenemre van egy Minden dolog ~ tárgy ~ esemény ~ stb. ellenemre van* előzményből vezethető le, a *dolog ~ tárgy ~ esemény ~ stb.* (=x) ráértéssel ugyanis a *minden* jelentésébe halmozódott. A formalizált nyelvek szintaxisában az imént zárójelben bevezetett jelölést alkalmazva (rendszer)mondatunk *Minden x (x ellenemre van)*, szimbólummal: $\wedge x (x \text{ ellenemre van})$, l. Ruzsa Imre (1988: I. 26–7). A formalizált nyelvek szintaxisára való utalás azt jelzi, hogy a költeményt indító szövegmondat meglehetősen szokásos nyelvi formájú megnyilatkozás, amelynek megvalósulása tulajdonképpen egybeesik az éppen grammatikailag lehetséges rendszermondatdal, amely egybeesése a szótárnak a *mindennel elégedetlen* köznyelvi adata nyomán is következetttem már. Valamely szövegmondatnak rendszermondatra való visszavezetése nem követelmény, e mondatok struktúrája eltérhet, amint Ruth M. Kempsonra hivatkozva Károly Sándor is jelzi (1980–81: 55, 11 j.), vö. Péter Mihály i. m. 6. — A *Minden* szó a versben illetéknéppen egy, a szemantikai térben meglehetősen sokfelé utaló nyelvi elem, amely végül is a szövegmű kezdetén magának a szövegműnek a lehetséges világában a megnyilatkozó környezetét jelenti és jelzi, így deiktikus szerepű, a költői én vonatkoztatja önmagához a fizikai és társadalmi környezetét. A költői énre az *ellenemre* határozószó birtokos személyragja utal, s ezzel a versmagatartás mint a lehetséges világ szituációja kapja meg kommunikációs vonatkozását. Nem arról van szó, hogy a költő milyen körülmények között alkotta meg művét, hanem arról, hogy önmaga teremt maga körül szituációt, amint Török Gábor (1968: 179 és 142 j.) írja egyébként éppen Füst Milánnak a *Látomás és indulat a művészetben* című esztétikájára hivatkozva. A versmagatartásnak

több tényezőjét is elemzi Török, a vershelyzettől a látomásig, a képekig vizsgálva az „(ön-)kifejezés”-t mint olyat a versmagatartás nyelvi oldalán, melynek az ábrázoló, a felhívó és a kifejező funkcióit Karl Bühler nyomán tartja fontosnak 1968: 183 és 145 j.). A költői én az egyes számban, az első személyben szól, így a kommunikációs helyzet szokásos, vagyis a versben szólás magatartása kommunikatív szempontból szokványos. E nyelvi kommunikáció funkcióit tekintve valóban szólhatunk az információt feladónak és az információ címzettjének oldalán emotív és konatív jellegéről, 1. Roman Jakobson (1969b: 223). A versmagatartás bármely említett funkciót mintegy kitüntetett szerepkörbe hozhatja a nyelvi megformálás révén. „Az első személyre irányuló líra szoros kapcsolatban van az emotív funkcióval. A második személy költészete a konatív funkcióval telített...” – állapítja meg Jakobson az idézett helyen. S tegyük ehhez, hogy a két személynek a kommunikációs cél érdekében való szerepeltetése (vagyis a második személyhez szólás) szintén gyakori. József Attila lírájának második személyével az imént idézett könyvében Török Gábor foglalkozik például behatóan (195–202). Az első és a második, illetőleg a többi nyelvtani személy használata a költői mű lehetséges világának függésében vizsgálható. Tehát nem szükséges egy valóságos személyt keresnünk valamely megszólítás értelmezésekor. A Jakobson által leírt és két sarkpontra húzó líra jobbra elméleti lehetőség, mint a nála másutt is bipoláris leírási metódusok gyakran.

A költő nyelvhasználatában a *minden* névmás előfordulásai nem jeleznek olyanféle eltérést a közhasználattól, amely azt mutatná, hogy valaminő jelentéstöbbletet vagy szimbolikus értelmezést szán vele a költő közölni. Ilyenfélét vél megtalálni Ady lírájában Király István (1970: II, 354–5): „Ady egyik sajátos, talán Berzsenyitől kölcsönzött főnevesítésével szólva: igazi hazája nem az esetleges, hanem a Minden volt.. A lent világtól, a töredékesség szintjétől a fenti világot a Minden szintjét gyakorta különválasztotta..” Király továbbtárgyalja e kérdéskört, ám a *minden* szóra nem utal ez a vizsgálat, inkább maga a kutató építi ki fölfogását: „Rég elhunyt hősökkel is rokoni szálak kötötték egybe, Dózsa György unokája, Ond vezér unokája, Esze Tamás komája, Kuruc Ádám testvére volt ő. Benne dacolt tovább a «békétlen pogány», s ahogy a Csaba új népe című versében írta a költő: S minden halott, ki élt magyarnak, Javítónak is valaha, | A mi seregünk légi szárnyán | A magyar isten lovaga” (i. m. 356–7). A *minden* szót Király nem emeli ki, s látni való már e szűk idézetből is meg a szerző későbbi fejtegetéséből is, hogy voltaképpen ő maga tölti föl a szót szimbolikus tartalommal. Több verset említ, ám ezekből csupán saját fölfogását érthetni meg, nem a *minden*-t szimbólumként. Némelyik említette versben nincs is meg a szó, másutt pedig például így: „És mégis és ezerszer | Minden futásnak futtán | Az Élet havas útján (Életem bolygó útján) | Ott kísért ez apró

szolga, | Ez a semmi: a Halál” (A menekülő élet, in: *Ady Endre Összes versei*, 1961: 460). — Azt, hogy Füst Milán költői nyelvén valóban nem mutatkozik stiláris többlet a *minden*-nel kapcsolatosan, jól mutatják az előfordulások, amelyek közül számos hasonló jelentésű, mint a Szellemek utcája-beli, amelyről az ÉrtSz. megemlíti, hogy gyakori a költői nyelvben. Ez a gyakoriság talán lehet bizonyosfajta lírának (esetleg az ún. gondolati lírának) a jellemzője. Ám erről adatok híján nemigen lehet nyilatkozni, vö. Psz. *minden* a. és Pótlások, hibaigazítások a. is.

A *minden* Füst Milán-i előfordulásai a következők az ÉrtSz. jelentésleírásait véve a csoportosításhoz.

„I. névm, ált, tőszn-i (mn-i) (Utána a fn mint jelzett szó ma rendsz. egysz-ban, régen tbsz-ben is. A vele alkotott jelzős szerkezet mint tárgy után az ige alanyi ragozású, ha a jelzett szó szragtalan, tárgyas ragozású, ha a jelzett szó szragos.)

1. (rendsz. a jelzett szó egyetlen jelzőjeként) < A fogalom körébe tartozó egyedek számának nem korlátozott voltát kiemelve: > kivétel nélkül valamennyi személy, állat, növény, tárgy, dolog; minden egyes”:

..idegen nékem ez a Föld s idegen *minden* népe! (Copperfield Dávidhoz! 31 — A lapszám a költő verseinek idézett kiadására vonatkozik.)

Fut a kiáltás, — *minden* kiáltás fut erre.. (Levél Kanadából, 35)

..a poklok *minden* kénkövét [kínáld].. (A fegyenc fia, 60)

Hisz én lappangok néked *minden* árnyban... (Uo.)

E város *minden* kölke régen ismeri.. (Madrigál, 66)

Minden nemes hajtást megtört [a vad vihar].. (Reménytelenül, 67)

Tán púpos vagyok én, hogy megvet *minden* asszony... (Egy régi költő műve: Óda a Fejedelemhez! 100).

Ő űget az úton szaporán.

Minden köve egy év. (A kalandor, 129).

..mely városból kelt fel ez a köd megint, vonulni *minden* fény elé? (Gyertyafénynél, 146)

„2. (rends. jelzővel v. szraggal v. mm-tal, ill. a m. egész tartalmával meghatározott fn(-i értelmű) szó jelzőjeként. Valamely szempontból együvé tartozó személyek, dolgok közül egyet sem véve ki: valamennyi; minden egyes; mindegyik, mindenik.”

„|| . a. Annak kifejezésére, hogy az utána következő megszorító értelmű szóval, főleg sorszn-vel, határozatlan egyedre utaló névmással jelöltek kivételével mind érten-dők > ~ egyéb..”

S hogy aztán *minden* egyebet elborított a sötét mozgalom. (Habok a köd alatt, 77).

„3. < Az egymás után következő egységek (időszak, időegység v. más mértékegység közül: > mindegyik”:

..még egyre porosabb lesz *minden*. (Tél, 17)

..a rosszal kell megküzdenie, *minden* kor mélyén a sötéttel... (A jelenés, 20)

..*Mindennek* te vagy a csodás világrahozója... (A holdhoz, 27)

Lobogva forrsz világ és *minden* reggel újra. (Kutyák, 82)

Én már csak arra vágyom,

Hogy *minden* évszázadban felvessem fejem.. (Végrendelet feleségemnek, 86)

S ó mért kell élnem így

S éreznem: az életem s *minden* napom hogy híg mocsár.. (Kívánság,

Nyugat [ezután: Ny.], 1909: I. 159)

„|| a ~ *időben*: mindig (1, lb-d, 3)”:

S miből a zsidónak oly bőven jutott *minden* időben: gúny és magány.. (Copperfield Dávidhoz! 31)

„|| b. (írod, gyak. túlzó) *idők(nek)* (egyik) legnagyobb költője (művésze stb.): a legnagyobb költő, művész stb.”:

Legfiatalabbja nemcsak e kornak, de *minden* időnek... ([Címtelen], Füst Milán, *Napló I-II*, Budapest, 1976 [ezután: N.]: I. 177)

„4. < Bizonyos egységet alkotó, egységként felfogott, főleg elvont dolog egységre, teljességre utalva: > a teljes, (az) egész; az összes”:

Sőt feledni vágyom *minden* múltamat.. (Szellemek utcája, 14)

..Arcán kis ágyának s álmának *minden* melegével.. (Oh latin szerelem! 58)

..minden a régi marad. (Gyász, in *Változtatnod nem lehet*, Budapest, 1913 [Ezután: Vnl.], 61)

..néked köszönöm most *minden* üdvöm.. (Gúnydal Pergolára, 70)

A hold pedig most *minden* fényét világoskék-páncélú felhőlovasokra szórván.. (Oh nincs vigasz!... 138)

„|| a. <Több egynemű v. összetartozó személy egységbe foglalható tárgy, dolog v. több összetartozó személy összességére utalva: > (az) összes”:

..annyi volt az ember s *minden* cselekménye.. (Részlet az „Aggok a lakodalmon” című verses színdarabból, 99)

Megint virul *minden* színed:

A százados dió.. (Sirató, 140)

Elmúlt a nap. És *minden* dicsősége.. (Messzi fény, 128)

..otthon hagyta élte *minden* kincsét... (Vers prózában, N. I, 243).

„|| d. <Némely elvont fn v. gyűjtőnév jelzőjeként, hasonló szerepben: > (az) egész ... (mindössze); (az) összes; egyetlen”:

S *minden* tudásban kerestem egyre új tudást.. (Önarckép, 25)

..*Minden* gondolatom, mint az ótvar.. (Motetta, 76)

..átok *minden* emlékem és nyomorúság. (Uo.)

Ó *minden* szédületek mélye: régen várt magány! (Epilógus: O beata solitudo! O sola beatitudo! 150)

S borúlatod *minden* remélye. (Lelkek kórusa, 165)

..Tebeléd vetem immár *minden* bizodalمامat. (Halotti zsoltár, Vnl. 28. Az eredetiben is ki van emelve. B. L.)

„7. Bármely néven nevezendő, bármely (ismert) fajta; bármiféle”:

Az élet oly pimasz

S hiába *minden* ének... (Az egyik agg levele Zsuzsannához, 59)

Nékem kín a szépség a fáj *minden* szeretet... (Epilógus: O beata solitudo! O sola beatitudo! 149)

„II. névm, ált, tőszn-i (fn-i) .. (ha tárgyként áll a m-ban, az ige alanyi ragozású)

1. A létező v. elképzelhető tárgyak, dolgok, események, cselekedetek együttvéve; emberek összessége”:

Mindennek el kell múlni (Cantus firmus, 48)

...rád is néztem olykor csupa könny között...

Hol *minden* elmúlt: árny s a fény... (Végrendelet feleségemnek, 86)

Vagy *minden* veszendőbe mén? (Messzi fény, 128)

..elmennék e földön hagyva *mindent*: vidám erényt s lappangó szörnyű bünt..
(Szőlőhegyen, 161)

...ülvén

Ennen sírom dombján.

Hol *minden* sértetlen maradt.. (Alkonyati számadás, 166)

S hogy üdvözlöm itt barátomat, a két templomi órát, *mindennél*

Mélyebb zengésű.. (Elégia: Búcsú mesterségemtől! Ny. 1912. I, 41–2)

„2. A létező v. elképzelhető v. lehetséges tárgyak, dolgok, események, cselekedetek mind, de nem egységként, hanem egyenként tekintve”:

Tekintsd a borjat, amely még szopna s a hídra viszik

S *minden* egyebet... („Ha csontjaimat meg kelletik adni”, 32)

..De *minden* egyéb is, mi ottan élt.. (Mózes számadása, 45)

Hát *mindennek* a levét én igyam meg? (Katonák éneke, 68)

E legutóbbi szövegmondat – benne a *megissza a levét vminek* (1. ÉrtSz. lé a.) állandósult szókapcsolat változatával (vö. O. Nagy Gábor, 1966: 426/287). – négyszer ismétlődik a vers egyes szakaszai között külön sorba írva, illetőleg az egyik sorral kezdődik a vers maga. Az efféle alakzatot mint egysoros refrénsort l. Szepes-Szerdahelyi 1981: 80 és passim.

..S a *mindennel* egyesülni kész, parázna temető... ([Címtelen.], N. II. 177)

A következő jelentéscsoportot már főntebb idéztem, így most ennek megfelelői következnek, amelyek tehát a *Minden ellenemre van* szövegmondatbeli *minden*-nel egy helyre húznak.

Mifelénk azonban *minden* szomorú. (Levél Kanadából, 37)

Minden táncol s villódzva pörög... (A mélyen alvó, 43)

Igaztevő, mint én, ki *minden* ellen kikel.. (Az igaztevőhöz, 62) Vö. *kikel*: ÉrtSz.

4. (*árv*), ~ *vki*, *vmi* ellen)

...Semmise se' mozdul, *minden* a régi marad. (Gyász. Vnl. 61)

Mert ott nem kell muzsika, ott *minden* muzsika... (A völgyben, 72)

..lappangnak az árnyak is, bár *minden* árnyban olvad el. (Uo.)

Ha kérdezel, én nem felelhetek.

S *minden* hiába van. (A völgyben, 73)

..melyben *minden* dolgok lelke szól. (Kutyák, 82)

..Hol *mindent* elborít az ősi kód... (Végrendelet feleségemnek, 86)

Álmodj velem! – Most *minden* elhagyott.. (Halotti zsoltár. Ny. 1913. I, 519)

Már pirkad nemsokára s *minden* pendülve éledni akar.. (A mélyen alvó, Ny. 1924: I. 6)

S Varuna király te..

s úgy mozgatsz *mindent* (Előhang. N. I, 99)

...ki *mindent* látsz mi égen és földön adódik.. (Uo.)

Leány – fiú, -

Minden oly boldogan forog.... (Látomás, N. I, 366)

Ki földi életéért

Ott hagyta néma édenét...

Minden lakol.... (Látomás, N. I, 365)

Mert ott az én hazám, hol *minden* csak szeret.. (A Mississippi, 40)

„4. Az ismert, említett, szóban forgó v. számba jövő összetartozó dolgok együtt”:

..a vad burjánzás

Mindent ellepett.. (A magyarokhoz, 63)

Mert *mindent* tudok én.. (Álom az ifjúságról, 74)

.. *minden* a régi marad. (Gyász. Vnl. 61.)

„5. A mm-ben meghatározott minden dolog. A tárgyas ragozással járó *mind* helyett”:

De épp zenitjén állt az éj is s *minden*, ami benne hánytorog,

Ilyenkor, tudjuk, elpihen... (Levél az ifjúságról, 96)

..üszökké vált *minden*, aminek sudárrá kelle szöknie... (A magyarokhoz, 63)

..itt hagy *mindent*, mi ölelni kész őt... (Útra kelni, messzi menni, 137)

Mert *mindennek*, ami él

A sorsa meg van írva.. (Oh nincs vigasz!... 138)

Minden szent, ami él.. (Egy öreg emberhez! Ny. 1921: I. 513)

..Nézd, nézd, hogy tántorog

Minden, ami él.... (Látomás, N. I, 365)

„11. Sokféle tárgy, dolog; mindenféle tárgy, dolog. *Mi ~*: milyen sokféle tárgy; *sok ~*: nagyon sokféle tárgy, dolog..”:

Igen, — szerettem egykor sok*mindent* [sic!]: hajósok énekét...

(Szellemelek utcája, 13)

Mi *mindent* szerettem, már nem tudom. (Uo.)

..ki *mindent* hallasz süketen... (Egy lány szemeiről, Ny. 1921: I. 514)

..Sok *mindent* műveltem sírva és kacagva... (Halotti zsoltár, Vnl. 59)

„13. (rends. birt szraggal) (gyak. *túlzó*) Mindaz, ami vkinek a birtokában van”:

A régi lázról álmodom. Vegyétek ezt: ez *mindenem*. (Álom az ifjúságról, 75)

Játékon nyerte *mindenét*... (Habok a köd alatt, 78)

A *minden* használatának áttekintéséből látható, hogy ugyan mindössze kétszer van a felhasznált szótári jelentéscsoportoknál a túlzás szemantikai alakzata megemlítve, mégis elmondható, hogy a költő a dolgokra, jelenségekre mindig bizonyos általánosítással, bizonyos fokú túlzással utal, ha a *minden*-t említi. Az életnek így mindig valamiféle végletes ábrázolása mutatkozik, s vagy a *minden* alkalmazásában, vagy a részletekbe menő taglalási rajzokban látható ez. A *Minden ellenemre van* kijelentést közvetve ez hitelesíti a költő lehetséges világában.

Az *ellenére* személyragos határozószónak nincsen korkordánsa a költői nyelvben. Az *ellene* határozószónak van előfordulása; a megfelelő jelentés: „1. A szraggal megjelölt v. az előzményekből ismert személy, közösség, tárgy v. dolog ellen”:

Megöltem vetélytársamat,
Így jár, ki *ellenem* kiáll.. (Katonák éneke, 69)

Bizony nem volt tanyánk... s holott kopogtunk, szinte felindult a küszöb *ellenünk*...
(Részlet az „Aggok a lakodalmon” című verses színdarabból, 98)

A *minden* általánosításával és túlzásával szemben áll a költő nyelvhasználatában az *ellenére van* szerkezet és jelentés – mondhatni – egyedisége, amely a gyakori túlzó kifejezést mintegy ellensúlyozta. Így a teljes szövegmondat – a verskezdő helyzettel is támogatva – kellő hitelt kap.

IRODALOM

- Antal László 1976: Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11, 5–14.
- Csúri Károly 1987: *Lehetséges világok*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Dienes Dóra 1978: *A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése* = *Nyelvtudományi Értekezések* 98. sz., Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dijk Teun A., van 1982: Kontextus és megismerés, *Tanulmányok/Studije* 15, 63–81.
- Fónagy Iván 1977: Íráskép, in: *Világirodalmi lexikon* 5, 123–43.
- Hendricke, William O. 1976: *Grammars of Styles and Styles of Grammar*, Amsterdam-New York-Oxford, North-Holland.
- Jakobson, Roman 1969a: A grammatika poétikája és a poétika grammatikája, in Uő: *Hang-Jel-Vers*, Budapest, Gondolat, 258–277.
- Jakobson, Roman 1969b: Nyelvészet és poétika, in Uő: *Hang-Jel-Vers*, Budapest, Gondolat, 211–257.
- Kanyó Zoltán 1979: Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéséhez, in: J. J. Barabás szerk.: *Szemiotika és művészet*, Budapest, Akadémiai, 166–180.
- Károly Sándor 1970: *Általános és magyar jelentéstan*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Károly Sándor 1980–1981: Mondat és megnyilatkozás, *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25, 49–63.
- Kiefer Ferenc 1983: *Az előfeltevések elmélete*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Elekfi László 1986: *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (különös tekintettel az aktuális tagolásra)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kis Pintér Imre 1983: *A semmi hőse – Füst Milán költői világképe*, Budapest, Magvető.
- Király István 1970: *Ady Endre I-II*, Budapest, Magvető.
- M. Korchmáros Valéria 1975–1976: A mutatónévmás tartalmi feltöltődésének forrásai, *Néprajz és Nyelvtudomány* 19–20, 331–460.
- Lotman, Jurij. M. 1975: *Szöveg-Modell-Típus*, Budapest, Gondolat.
- Martinkó András 1966: A stílus és az irodalmi nyelv néhány kérdése a köznyelvi értelmező szótárban, in: Országh László szerk.: *Szótártani tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 149–59.
- Németh T. Enikő 1991: *A megnyilatkozás-típus elméleti kérdései és a szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra történő tagolása*, Szeged, kézirat.
- O. Nagy Gábor 1966: *Magyar szólások és közmondások*, Budapest, Gondolat.
- Péter Mihály 1986: A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége, *Magyar Nyelv* 82, 1–10.
- Rieser, Hannes 1982: A nyelvészeti szemantika új megközelítése, in: *Tanulmányok/Studije* 15, 91–106.
- Ruzsa Imre 1988–1989: *Logikai szintaxis és szemantika I–II*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Saussure, de Ferdinand, 1968: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Budapest, Gondolat.
- Szabó Zoltán 1977: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*, Kolozsvár-Napoca, Dacia.
- Szepes Erika–Szerdahelyi István 1981: *Verstan*, Budapest, Gondolat.
- Szerdahelyi István 1979: Költészet; poézis, in Király István főszerk.: *Világirodalmi lexikon* 6, Budapest, Akadémiai, 422–4.
- Török Gábor 1968: *A líra: logika*, Budapest, Magvető–Tiszatáj.
- Wacha Imre 1991: A megnyilatkozáshatár megállapításának gondolataihoz, in: Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk.: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, Budapest.
- Zolnai Béla 1926: *A látható nyelv*, Budapest, MTA.

DER TEXTUELLE HINTERGRUND EINER UTTERANCE

LÁSZLÓ BÜKY

Die vorliegende Arbeit stellt einen Auszug aus einer Textanalyse dar, durchgeführt mit der lexematischen Methode. In der stilistischen Analyse wird der Beschreibung des Gedichtes als Textprodukt die Semantik der Konkordanz der Wörter eines Gedichtes innerhalb des Gesamtwerks des Dichters zugrunde gelegt. Das Gedicht stammt von Füst Milán, der Titel: A szellemek utcája /Straße der Geister/.

Der erste Satz des Gedichtes lautet: „Minden ellenemre van.” /Alles ist gegen meinen Willen./ Dies ist eine hyperbolische Aussage, die ihre Gültigkeit in der möglichen Welt des dichterischen Textes hat. Diese Annahme wird von der Verwendung des Ausdrucks minden /alles/ und ellenére (van) /gegen is. Willen sen/ in sämtlichen Werken des Dichters bestätigt; vor allem die Verwendung des Wortes minden /alles/ bewirkt eine gewisse extreme Darstellung des Lebens, der Welt. Das Adverb ellenére /gegen js. Willen/, hier mit einer Personalendung markiert, hat keinen Konkordanten, wodurch die Wirkung des Anfangssatzes im behandelten Gedicht noch wesentlich verstärkt wird.